

Микола ЛИТВИН

*доктор історичних наук, професор,
завідувач відділу «Центр дослідження українсько-польських відносин»
Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича Національної академії наук України
ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-1010-2329>
e-mail: lytvynmr@gmail.com*

ПОЛІТИЗАЦІЯ ІСТОРІЇ ЧИ ІСТОРИЗАЦІЯ ПОЛІТИКИ? Про Друге польсько-українське Комюніке (листопад 2024 р.), необхідність відновлення наукового діалогу у форматі семінарів «Україна–Польща: важкі питання»

Аналіз сучасних українсько-польських відносин у сфері політики, науки та культурно-освітнього життя засвідчив політизацію історії/історієписання та історизацію політики, суспільно-політичної сфери. Це ще раз підтвердило Друге польсько-українське Комюніке, яке ініціював відомий польський історик-архівіст, багаторічний директор Центру «Карта» (Варшава) Збігнєв Глюза. Співкоординатором проекту став історик Олександр Шевченко, який нині працює у Польщі. Комюніке підписали 24 історики двох країн. Нова ініціатива науковців мала стати ідейним продовженням Першого Комюніке, яке було підписане 22 істориками Польщі та України у 1994 р. Серед тогочасних підписантів був і автор нинішньої публікації. В архіві «Карти» зберігся його рукопис із узагальненими пропозиціями колег-українців, який готувався спільно з співголовою Українсько-польської історичної комісії, доктором історичних наук Ярославом Ісаєвичем. Перше Комюніке стало «великою спробою пошуку спільної інтерпретації важких і кривавих сторінок історії взаємовідносин між поляками та українцями у XX столітті. На жаль, протягом наступних десятиліть тодішня ініціатива не отримала продовження, а важкі питання спільної історії стали предметом гарячих спорів не лише між істориками, але й між політиками, що почали використовувати ці протиріччя в політичній боротьбі» (Друге польсько-українське Комюніке, 2024). До написання Другого Комюніке спонукала повномасштабна російська агресія проти України, а також розуміння того, що «будь-які потенційно спірні теми між поляками та українцями можуть і будуть використані нашим спільним ворогом для розсіювання розбрату. Отже, обов'язком обох суспільств є максимально зменшити можливості для таких дій – шукати порозуміння та компромісів між собою». Автори нового документа пропонують спільну інтерпретацію важких сторінок історії XX століття й нову формулу взаємного діалогу на ці теми – усі жертви наші. При цьому вважають, що ця формула здатна вивести історичний діалог між Польщею та Україною на якісно новий рівень, а також стати підґрунтям для початку якісно нового діалогу обох сторін.

Слід погодитися з авторами документа про те, що взаємоповагу сьогодні випробовують на міцність деструктивні дії Москви, спрямовані на розпалювання неопрацьованих поляками та українцями травм недавнього важкого минулого, роздмухуючи окремі історичні факти взаємної ворожнечі. Однак, як засвідчили публікації по обидва боки кордону, зміст нового Комюніке викликав як схвалення фахівців та громадськості, так і критику його окремих положень. Зокрема, ідею документа підтримав київський історик Владислав Верстюк (нині перебуває на стажуванні в Польщі): «Не можна жити десятки років з відкритою раною. Не можна задавнену проблему перекладати на плечі наступних поколінь, бо невідомо, чим все це може скінчитися <...> Комюніке є насамперед пропозицією пробачення і прощення <...> Біль треба вгамувати в цивілізаційний спосіб. Мертвим дати вічний спокій, впорядкувавши могили, а живим – засвоїти уроки, засудити терор проти мирного населення, якої національності воно не було б <...> У істориків тут надзвичайно відповідальна і важлива місія. Вони мають не лише досліджувати, але й зважено формувати громадську думку, проводити роз'яснювальну роботу, читати лекції, готувати виставки. На часі створення широкої двосторонньої комісії істориків для академічного вивчення проблеми» (Верстюк, 2024). З останньою пропозицією, думаю, погодяться як автори Комюніке, так і його опоненти. Натомість голова ОУН Богдан Червак вважає, що українські історики-підписанти «зрадили ідеали національно-визвольного руху доби ОУН і УПА» (Друге польсько-українське комюніке: незгода..., 2025).

Автори Комюніке слушно відзначають, що у 1917–1923 рр. сутність польсько-українського протистояння стосувалося спору про землю, боротьби за панування над територією, яку заселяли обидва народи. Вони вважають, що ворожу рефлексію у поляків викликав Брест-Литовський договір 1918 р., згідно з яким Холмщину і Південне Підляшшя Центральні держави передавали новоствореній Українській Народній Республіці. Натомість чимало українських фахівців не сприйняло тезу про те, що влада новоствореної Західно-Української Народної Республіки самовільно визначала кордони, що спричинило польсько-українську війну за Львів і Східну Галичину. Лише частково можна погодитися з тезою про те, що ця війна відривала українців від боротьби з більшовиками. Об'єктивно охарактеризовано характер польсько-українського військово-політичного союзу 1920 р., участь Армії УНР у спільному із союзниками Київському поході. Немає заперечень й щодо оцінки Ризького договору 1921 р., який, на думку авторів Комюніке, перекреслив державотворчі прагнення українців.

Об'єктивно оцінено й ухвалу Ради Амбасадорів 1923 р., яка затвердила новий східний кордон Другої Речі Посполитої й перекреслила українські плани щодо незалежності й соборності українських земель, а також позбавила галицьких українців обіцяної Варшавою автономії. Період від 1923 до 1939 р., коли геополітична ситуація практично не давала Україні шансів на незалежність, не став часом польсько-українського союзу. Автори документа слушно зауважують, що значна частина національно свідомих українців ставилася до інститутів польської держави на теренах, які вони вважали етнографічно українськими землями, як до прояву окупації. Представники українських політичних еліт декларували свою лояльність,

вони ніколи не відмовлялися від своїх незалежницьких прагнень. Загалом українське населення, незважаючи на гарантоване Березневою конституцією 1921 р. право на рівне ставлення з громадянами польської національності, фактично весь міжвоєнний період почувалось громадянами другого сорту. Після травня 1926 р. офіційна Варшава, йдучи до авторитарної системи, виявила свою репресивну сутність не лише щодо української меншини, але й стосовно опозиційних до влади співвітчизників. Непослідовна й хибна національна політика наступних урядів II Речі Посполитої, на думку авторів Комюніке, коливалася між державною (Ю. Пілсудський) і національною (націонал-демократи) асиміляцією українців. Частина польських еліт була готова підтримати національні прагнення українців, але поза кордонами II Речі Посполитої. З цим пов'язувалися прометейські плани поділу СРСР на багато національних держав. Зрештою, у другій половині 1930-х рр. переміг націоналістичний підхід до українського питання в Польщі. Він впливав з програми створення «бастіонів польськості» на теренах, населених етнічно та політично активним українським елементом за зменшення активів Православної церкви (так звана колонізаційно-відновна акція). У документі стверджено, що безплідна політика влади II Речі Посполитої щодо національних меншин особливо яскраво була помітна щодо українців, які були найбільшою національною меншістю. Влада трактувала більшість українців як спільноту без усталеної національної ідентичності, отже, придатною до колонізації, незважаючи на значні відмінності, що залежали від історичного досвіду українців та території проживання до 1914 р. Далі автори доводять, що польські політичні еліти відмовляли українському національному руху в праві на суб'єктність, тож у взаємовідносинах почав домінувати аргумент сили. Зокрема, члени Української військової організації (УВО), а згодом Організації українських націоналістів (ОУН) почали застосовувати індивідуальний політичний терор, спрямований як на представників державної влади, так і на прибічників польсько-українського порозуміння, проводили акти диверсій та саботажу, що посилювало жорстоку реакцію польської влади та дискримінаційну політику щодо українців (це розпалювало спіраль взаємної ворожнечі). Наведено також факти, які сприяли ворожості українців до Польської держави напередодні вибуху Другої світової війни: «пацифікації, здійснені в українських містах Східної Галичини у 1930 р. із застосуванням принципу колективної відповідальності як реакція на акти тероризму ОУН; репресії проти українських діячів, ув'язнення членів ОУН – разом з комуністами, націоналістами, соціалістами, членами селянських партій, громадянами II Речі Посполитої інших, ніж українська, національностей – без виroku в таборі Береза-Картузька; польські військові (Волинь) та цивільні (Східна Галичина) поселення на теренах, де здебільшого проживало українське населення; зрештою, жорстока національна політика з кінця 1930-х рр. (включно з руйнуванням православних храмів і випадками примусового покатоличення вірних православної церкви на Волині й Люблінщині в 1938 р.)» (Друге польсько-українське комюніке: незгода..., 2025).

Значно більше дискусій викликав сюжет про українсько-польське військово-політичне протиборство у період Другої світової війни, зокрема теза про антипольську акцію ОУН-Б на Волині, започатковано взимку 1942–1943 рр. Автори

Комюніке підкреслили: «Апогей терору проти польського населення Волині припав на липень–серпень 1943 р. Тоді відбулися широкомасштабні організовані напади загонів бандерівської УПА за участю частини місцевих українських селян на польські села, які були стерті з лиця землі, а більшість їхніх мешканців було вбито. Від початку української акції на Волині місцеві поляки намагалися організувати місцеву самооборону. До захисту польського населення долучилися й структури Армії Крайової. На теренах, де не було Армії Крайової, польське населення Волині вбачало захисників від нападів УПА в радянських партизанах. Стимулом для антипольського терору з боку УПА були також випадки співпраці поляків з німцями, що відбувалися з тією ж мотивацією. З другої половини 1943 р. так звана антипольська акція ОУН-Б і УПА починає поступово охоплювати терени Східної Галичини та південно-східну Люблінщину. Там вона досягла апогею навесні 1944 р. На відміну від Волині, де на практиці масово вбивали поляків без огляду на статтю чи вік, у Східній Галичині та південно-східній Люблінщині українське підпілля планувало вбити переважно чоловіків, а решту польського населення виселити за Буг і Сян, тобто з земель, які вважалися невід'ємною частиною майбутньої української держави. У разі опору, однак, не виключали вбивств цілих родин, в тому числі жінок і дітей <...> У відповідь на ці злочини польське підпілля розпочало терор проти українського населення, спираючись на принцип колективної відповідальності». Підписанти документа вважають, що масові злочини проти польського населення спричинили нищення українського населення за принципом колективної відповідальності. Водночас слід погодитися з авторами Комюніке, що багато жертв протистояння не було поховано згідно з християнськими традиціями. Щоправда, викликали сумнів у багатьох українських науковців і завищені цифри про загибель поляків на Волині та Східній Галичині в ході так званої антипольської акції ОУН-Б і УПА від зими 1942–1943 рр. до весни 1945 р. Не враховано і спогадів, які записав у більш як тисячі сіл Волині краєзнавець Іван Пусько. Колишній директор Українського інституту національної пам'яті, а нині депутат Верховної Ради України Володимир В'ятрович підтримав тезу підписантів про те, що всі загиблі потребують і заслуговують на пам'ять; він вважає, що польська історіографія перебільшує масштаб операції 11 липня 1943 р. на Волині; доводить, що УПА не мала сил і можливостей провести таку масштабну антипольську акцію, зрештою, немає документів про її проведення. Історик також зауважив, що актуалізація теми польсько-українського конфлікту проти Другої світової війни є однією з головних на передвиборчих перегонах за крісло Президента Польщі (Сизоненко, 2024).

Львівські історики Богдан Гудь і Олег Муравський, ознайомившись із текстом Комюніке, стверджують, що його автори недостатньо актуалізували соціальний (стихийні виступи селянства) і церковно-релігійний чинники, а також вплив російської чорносотенної агітації (до 1917 р.) і більшовицько-комуністичної пропаганди міжвоєнної доби на Волині й Поліссі, які прямо чи опосередковано впливали на антипольський партизансько-диверсійний рух напередодні та під час Другої світової війни. Вони також зауважують, що ОУН-Б не розробляла детального плану тотального знищення (геноциду) поляків на західних теренах України. Оунівці були зацікавлені у ліквідації лише певних категорій поляків, які б могли проти-

стояти «загальнонародному» повстанню українців задля відновлення незалежної держави (Гудь, Муравський, 2024).

Погоджуємося з думкою колег про те, що автори комюніке недостатньо уваги звернули на вплив німецько-нацистського і радянсько-російського факторів на конфронтацію українсько-польського військово-політичного протистояння на Волині та Галичині у 1942–1944 рр. У зв'язку з цим проілюструємо вплив зазначених факторів на міжнаціональну конфронтацію, які навів старший науковий співробітник відділу «Центр дослідження українсько-польських відносин» Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України Андрій Боляновський, який фахово досліджує українсько-польсько-німецько-радянсько-єврейські відносини у середині ХХ століття. Він вважає, що факт загострення українсько-польських відносин диверсантами й агентами НКВС СРСР у 1943 р. на Волині зафіксовано у свідченнях сучасників та інших документах того часу. Видана на початку 1944 р. листівка ОУН під проводом Андрія Мельника (ОУН-М) стверджувала: проникнення агентів НКВС СРСР на Волині до деяких відділів УПА 1943 р. призвело «до повного збільшення внутрішніх методів» у їхній діяльності, яке викликало «жахливі втрати в людях та в народньому майні». Листівка застерігала від повторення цієї помилки в майбутньому: «Трагедія Волині – це грізна пересторога!» (Боляновський, 2024, с. 50).

На безпідставність приписування УПА масових вбивств поляків, скоєних кримінальними злочинцями або диверсантами й агентами НКВС СРСР під виглядом українських повстанців, звертали увагу також окремі польські автори. Тадеуш Анджей Ольшанський, наприклад, справедливо визнав: «Дуже багато жертв, які легковажно приписують «українським націоналістам», впало, насправді, жертвою кримінальних вбивств, що жодним чином не стосуються національності жертв чи вбивць». За його коментарем, «в частину територіальних організацій ОУН на Волині проникло НКВС, і, здається, саме звідти виходили численні підбурювання до вбивств. У багатьох випадках можемо підозрювати провокаційну діяльність партизанського НКВС, яке вбивало поляків у такий спосіб, щоб скинути провину на УПА». Т. Ольшанський засудив дії тих поляків, які в той чи інший спосіб колаборували з НКВС СРСР та Червоною армією: «Співпраця Армії Крайової з партизанами і радянською армією була також співпрацею з ворогами Польщі, і в значно більшому масштабі, ніж співпраця УПА з німецькими збройними силами» (Боляновський, 2024, с. 51–52).

А. Боляновський також ствердив, що найбрутальніші вбивства поляків почалися в тих районах Волині, де були найсильніші комуністичні впливи. Від оприлюднення інформації міжнародної комісії про виявлення жертв масових розстрілів офіцерів польського війська в Катині й викликаного ним розриву дипломатичних зв'язків між урядом Радянського Союзу і польським еміграційним урядом у квітні 1943 р. диверсійні відділи НКВС СРСР масово використовували місцевих поляків і формування АК проти УПА. Відомо, що «червоні диверсанти» надали допомогу підпіллю АК у с. Пшебраже. 15 липня 1943 р. В. Бегма доповів членові Політбюро ЦК КП(б)У Дем'янові Коротченку, що створюваний тоді прокомуністичний польський партизанський загін ім. Т. Костюшка під командуванням Роберта Сатановського зв'язався

з озброєним підрозділом АК в районі Степані й домовився про спільні дії «проти українських націоналістів», у результаті чого польська молодь стала посилено йти до цього загону. Як засвідчують документи, представництво польського еміграційного уряду спробувало зупинити використання формувань АК Москвою. 28 липня 1943 р. очільник Делегатури уряду Речі Посполитої на край на південно-східних прикордонних землях (тобто на Волині) Казимир Банах звернувся до волинських поляків: «Більшовики приходять до польських осель, пропонуючи допомогу в самообороні в обмін за забирання польської молоді до їхніх партизанських відділів. Якщо їм це не вдається, сіють паніку серед населення, викрадаючи в оборонців зброю та людей, потаємно втікають до лісу, а за кілька днів їх можна відшукати на чолі банд, які атакують те ж саме польське населення». Він застеріг від довіри до більшовицьких агентів, які, з його слів, були не менше небезпечними для поляків, ніж нацистська Німеччина. Проте цей заклик не дав відчутних наслідків. Основну увагу польські загони, скеровувані офіцерами НКВС СРСР, приділяли боротьбі проти відділів УПА. Про це свідчать звіти про бойову діяльність командування польських партизанських загонів ім. Т. Костюшка та ім. В. Василевської штабу Ровенського обласного штабу партизанського руху за серпень–вересень 1943 р. щодо діяльності польського партизанського загону ім. Т. Костюшка. У серпні–вересні 1943 р. загін ім. Т. Костюшко вступив у 9 боїв з підрозділами УПА, в яких вбито й поранено 148 українців і лише 5 – проти німецьких збройних одиниць, у яких вбито і поранено 73 вояки (Боляновський, 2024, с. 53–55).

Тоді як УПА активно боролася проти гітлерівського окупаційного режиму і диверсантів НКВС СРСР, навесні–восени 1943 р. одних поляків використовували окупаційні структури нацистської Німеччини у відділах польської поліції проти формувань українського опору, а інших – диверсійні відділи НКВС СРСР проти тих самих українських повстанських відділів (Боляновський, 2024, с. 57). Використовуючи поляків проти УПА, диверсанти НКВС СРСР вербували агентів також серед українських повстанців і використовували їх проти польських сіл, але з'ясування цієї проблеми, на думку українських колег, ще потребує подальшого вивчення (Боляновський, 2024, с. 57). Спільні дії диверсантів НКВС СРСР та частини місцевих поляків провокували антипольські виступи українського руху опору в Галичині. Їх поширення прискорила розповсюджена 5 квітня 1944 р. заява польського еміграційного уряду Станіслава Миколайчика про співпрацю між АК і Червоною армією, після чого відділи УПА опинилися перед перспективою збройних виступів проти неї об'єднаних польсько-радянських підрозділів (Боляновський, 2024, с. 59–60). Кремлеві вдалося досягнути очікуваної мети й спровокувати в Галичині конфлікт між підпіллям та збройними формуваннями ОУН-Б і польського еміграційного уряду. Угода згаданого уряду про співпрацю з урядом СРСР спровокувала санкціоновану Проводом ОУН-Б і розіслану на місця спеціальну директиву про антипольські дії повстанців за підписом одного з керівних діячів ОУН-Б під псевдонімом «Троян» від 5 травня 1944 р. (Боляновський, 2024, с. 60).

Київський дослідник Володимир Ковальчук вважає сумнівним твердження творців комюніке про те, що «з другої половини 1943 р.» «антипольська акція ОУН-Б і УПА» починає «поступово» переходити з Волині у «терени Східної

Галичини та південно-східну Люблінщину». Насправді ж після резонансних подій літа 1943-го на Волині, суперечності між поляками та українцями південніше від неї доволі довго лише «тліли». «Випадки убивств поки що здебільшого одиничні», – оцінював восени масштаби міжетнічного протистояння влітку в Тернопільському окрузі Львівського обшару Армії крайової представник тамтешнього командування, маючи на увазі кількість полеглих поляків від українських рук. Цей відносний «спокій» у Галичині зауважували представники ОУН-Б, які засуджували «самочинні акти терору» проти польської сторони, називаючи їх «чужою агентурною роботою». «Ні український народ, ні Організація нічого спільного з тими масовими убивствами не мають», – йшлося в «Комюнікаті» ОУН станом на жовтень 1943 р. В. Ковальчук стверджує, що інакше розгорталися події на захід від Волині, тобто в Люблінському дистрикті Генеральної губернії. Від лютого по серпень 1943 р. кількість фактів «пограбувань та інших насильницьких дій», які чинники окупаційної поліції зафіксували у своїх звітах, зросла майже втричі (від 846 до 2410). До кінця 1943 р. щомісячні українські жертви польського підпілля та боївок у дистрикті не перевищували ста осіб. Більшість потерпілих припадало на українців Грубешівського повіту. Останні «відповідали» нападами на поляків Холмщини, проте й ці «акції» важко назвати масовими. Різке ж загострення польсько-українських відносин із тисячами жертв з обох боків відбувається в Галицькому й Люблінському дистриктах на початку 1944 р. В. Ковальчук вважає, що в сучасному комюніке чомусь дуже «лагідно» написано про Армію Крайову – найпотужнішу одиницю польського підпілля, яка мала чіткі плани з реставрації східних кордонів Польської держави. У комюніке, на його думку, чомусь не згадано й спроб багатьох учасників польського підпілля у перші місяці радянської західноукраїнських земель (у 1944 р.) перейти у нові органи радянської влади. Особливо значною кількістю осіб польського походження поповнилася радянська правоохоронна система, місцеві органи держбезпеки. Наприклад, лише впродовж другої половини 1944 р. кількість поляків у радянських винищувальних батальйонах, що діяли в кожному районі Тернопільської області й активно залучалися до операцій проти ОУН і УПА, сягнула половини від усього персонального складу (Ковальчук, 2024).

Зауважимо, що в Комюніке об'єктивно реконструйовано перебіг, наслідки і характер депортацій населення з українсько-польського пограниччя у 1939–1947 рр., яке здійснювали і координували комуністичні режими СРСР і ПНР. При цьому стверджено, що операція «Вісла» (весна–літо 1947 р.) мала на меті примусову національну асиміляцію українців, а також перетворення післявоєнної Польщі на національно-однорідну державу.

Насамкінець вважаємо, що слід підтримати ініціативу авторів Комюніке про необхідність ексгумації безіменних братських могил задля створення цвинтарів/некрополів; поповнення поіменних даних у базах жертв взаємного конфлікту з урахуванням давніх місцевостей, з яких вони походили. Влада двох країн повинна рішуче засуджувати та ефективно протидіяти актам вандалізму проти пам'яток другої сторони, у тому числі могил на кладовищах інших релігій, а також російській дезінформації у сфері історичної пам'яті про важке польсько-українське минуле. Важливо, щоби поляки та українці не підпадали під вплив політики третіх сторін,

а об'єктивно оцінювали взаємні непорозуміння, перевіряли історичні упередження та разом думали про майбутнє. Є потреба у відновленні первісної форми пам'ятних знаків за згодою обох сторін та толерантному вирішенні комеморативних заходів по обидва боки кордону. Вважаємо за необхідне відновлення наукових семінарів «Україна–Польща: важкі питання» під егідою Академій наук обох держав.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

Боляновський, А. Використання українсько-польської конфронтацій у політиці Радянського Союзу в роки Другої світової війни. *Українські маркери історії Польщі: трансформації другої половини XX – початку XXI століття* / редкол.: М. Литвин (голова), Л. Хахула (заст. голови), О. Піх, В. Пастернак (секретар). Львів: Університетська книга, 2024. С. 50–60.

Верстюк, В. (2024, 20 грудня). Друге польсько-українське Комюніке: Чи є шлях до порозуміння. *Україна модерна*. URL: <https://uamoderna.com/blogy/druge-polsko-ukrayinske-komyunike-chy-ye-shlyah-do-porozuminnya>.

Гудь, Б., Муравський, О. (2024, 26 грудня). Волинь'43: Що замовчує польська історіографія? *Історична правда*. URL: <https://www.istpravda.com.ua/articles/2024/12/26/164594/>

Друге польсько-українське Комюніке (2024, 12 грудня). *Україна модерна*. URL: https://uamoderna.com/blogy/ii-polsko-ukrayinske-komyunike/?fbclid=IwY2xjawHKIRJleHRuA2FlbQIxMAABHZ1txusZ5_lru4pN6ceqqC8fyZ-wi_aMDxtgLjPxFmcmtzHbfu4GFKt3FQ_aem_uKwECLFO5La8yjSKZHQl4w/

Друге польсько-українське комюніке: незгода попри згоду (2025, 3 січня). URL: <https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/druhe-polsko-ukrayinske-komyunike-nezhoda-popry-zhodu/>

Ковальчук, В (2024, 27 грудня). Друге польсько-українське комюніке: «з пристрастю» до Волині, «крізь пальці» на Люблінщину та східну Галичину. *Локальна історія*. URL: <https://localhistory.org.ua/texts/kolonki/druhe-polsko-ukrayinske-komuniuke-z-pristrastiu-do-volini-kriz-paltsi-na-liublinshchinu-ta-skhidnu-galichinu/>

Сизоненко, А (2024, 29 грудня). Володимир В'ятрович: «Польські політики кроки назустріч сприймають як заохочення до подальшого тиску». *LB. UA*. URL: https://lb.ua/news/2024/12/29/652456_volodimir_vyatrovich_polski.html.

REFERENCES

Bolianovskyi, A. Vykorystannia ukrainsko-polskoi konfrontatsii u politytsi Radianskoho Soiuzu v roky Druhoi svitovoi viiny. *Ukrainski markery istorii Polshchi: transformatsii druhoi polovyny XX – pochatku XXI stolittia* / redkolehiia: M. Lytvyn (holova), L. Khakhula (zast. holovy), O. Pikh, V. Pasternak (sekretar). Lviv: Universytetska knyha, 2024. S. 50–60 (in Ukrainian).

Druhe polsko-ukrainske Komiiunike (2024, 12 hrudnia). *Ukraina moderna*. https://uamoderna.com/blogy/ii-polsko-ukrayinske-komyunike/?fbclid=IwY2xjawHKIRJleHRuA2FlbQIxMAABHZ1txusZ5_lru4pN6ceqqC8fyZ-wi_aMDxtgLjPxFmcmtzHbfu4GFKt3FQ_aem_uKwECLFO5La8yjSKZHQl4w (in Ukrainian).

Druhe polsko-ukrainske komiunike: nezghoda popry zghodu (2025, 3 sichnia). <https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/druhe-polsko-ukrayinske-komyunike-nezhoda-popry-zhodu> (in Ukrainian).

Hud, B., Muravskiy, O. (2024, 26 hrudnia). Volyn'43: Shcho zamovchuie polska istoriohrafia? *Istorychna pravda*. <https://www.istpravda.com.ua/articles/2024/12/26/164594> (in Ukrainian).

Kovalchuk, V (2024, 27 hrudnia). Druhe polsko-ukrainske komiunike: “z prystrastiu” do Volyni, “kriz paltsi” na Liublinshchynu ta skhidnu Halychynu. *Lokalna istoriia*. <https://localhistory.org.ua/texts/kolonki/druhe-polsko-ukrayinske-komiunike-z-pristrastiu-do-volini-kriz-paltsy-na-liublinshchinu-ta-skhidnu-galichinu> (in Ukrainian)..

Syzonenko, A (2024, 29 hrudnia). Volodymyr Viatrovych: “Polski polityky kroky nazustrich sprymaiut yak zaokhochennia do podalshoho tysku”. *LB. UA*. https://lb.ua/news/2024/12/29/652456_volodimir_vyatrovich_polski.html (in Ukrainian).

Verstiuk, V. (2024, 20 hrudnia). Druhe polsko-ukrainske Komiunike: Chy ye shliakh do porozuminnia. *Ukraina moderna*. <https://uamoderna.com/blogy/druhe-polsko-ukrayinske-komyunike-chy-ye-shlyah-do-porozuminnia> (in Ukrainian).

Mykola LYTVYN

Doctor of Historical Sciences (Dr hab. in History), Professor,

Head of the Department «Center for Ukrainian-Polish Relations Research»

I. Krypiakevych Institute of Ukrainian Studies National Academy of Sciences of Ukraine

ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-1010-2329>

e-mail: lytvynmr@gmail.com

POLITICISATION OF HISTORY OR HISTORICISATION OF POLITICS?

On the Second Polish-Ukrainian Communiqué (November 2024), the need to resume academic dialogue in the format of seminars ‘Ukraine-Poland: Difficult Issues’